
Elżbieta Topolnicka-Niemcewicz

KOPERNIK W POLSKIEJ RZEźBIE WSPÓŁCZESNEJ

- Słowa kluczowe:** Mikołaj Kopernik, współczesna rzeźba, Frombork, Muzeum Mikołaja Kopernika
- Schlüsselwörter:** Nikolaus Kopernikus, Bildhauerkunst der Gegenwart, Frombork/Frauenburg, Nikolaus-Kopernikus-Museum
- Keywords:** Nicolaus Copernicus, contemporary sculpture, Frombork, Nicolaus Copernicus Museum

Niewiele jest postaci w dziejach Polski tak chętnie uwiecznianych w rzeźbie jak Mikołaj Kopernik i to zarówno w XIX w., jak i współcześnie¹. Ogromna liczba szkół, którym patronuje sławny uczony, posiada jego pomnik lub choćby tablicę z wizerunkiem. Powstała imponująca liczba medali, plaket i monet, a także dzieł rzeźbiarskich o charakterze kameralnym. Wiele miast szczydzi się pomnikiem lub nawet kilkoma w różnych miejscach, których zadaniem jest skierowanie naszych myśli i odczuć ku osobie lub idei, z jaką jest utożsamiany Kopernik. Duże zapotrzebowanie społeczne na podobiznę genialnego astronoma, a przy tym skromnego fromborskiego kanonika, zmusiło twórców do poszukiwania nowych form wyrazu – od statycznych, monumentalnych, abstrakcji, lapidarnej syntezy, symbolu, czasem wręcz znaku „ikony”, do pomnikowego założenia przestrzennego. Większość pomników Kopernika jest wynikiem konkursów, niestety, o przeciętnym poziomie, w których wartości artystyczne nie zawsze były priorytetem. Nowym zjawiskiem, charakterystycznym dla ostatnich lat, jest traktowanie monumentu jako źródła relaksu, co prowadzi do zatracenia *sacrum* pomnika².

¹ Termin „sztuka współczesna” umownie wyznacza dzieła powstałe od połowy XX w.

² Popularną wśród olsztynian i turystów „Ławeczkę Kopernika”, autorstwa Urszuli Szmyt, przy ul. Zamkowej, odsłonięto w 2003 r. z okazji jubileuszu sześćsetpięćdziesięciolecia miasta. Władze Torunia promowały nową autostradę, umieszczając Kopernika za kierownicą auta, co bawiło jednych, a bulwersowało innych. Figura Kopernika wykonana z czekolady reklamowała wyroby cukiernicze.

Znaczącą rolę w kształtowaniu powojennego środowiska rzeźbiarskiego odegrały trzy główne uczelnie artystyczne – w Krakowie, Warszawie i Gdańsku. W Krakowie prym wiodła pracownia prof. Xawerego Dunikowskiego (1875–1964), w Warszawie – pracownia prof. Tadeusza Breyera (1874–1952) i jego uczniów³. W Sopocie, a później w Gdańsku działała pracownia prof. Alfreda Wiśniewskiego (1916–2011) i prof. Stanisława Horno-Popławskiego (1902–1997). Niemal wszyscy znani powojenni rzeźbiarze kształcili się w jednej z tych uczelni. Niezależnie od nich istniała również szkoła Antoniego Kenara w Liceum Plastycznym w Zakopanem. Wydziały rzeźby pojawiały się również na innych uczelniach działających jako wyższe szkoły sztuk plastycznych – we Wrocławiu, Poznaniu, na uniwersytecie w Lublinie, lecz nie miały takiego fundamentalnego znaczenia.

Przegląd najbardziej znanych zachowanych współczesnych pomników Mikołaja Kopernika wypada zacząć od artystycznej stolicy Polski, od Krakowa. Prof. Xawery Dunikowski⁴, autor setek realizacji w okresie międzywojennym, laureat wielu prestiżowych nagród, katedrę rzeźby objął w 1922 r. i miał znaczący wpływ na rzeźbiarskie środowisko krakowskie. Po wojnie jeszcze przez pięć lat kierował krakowską Akademią Sztuk Pięknych, później na stałe przeniósł się do Warszawy, skąd od 1959 r. dojeżdżał do Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych we Wrocławiu, gdzie prowadził katedrę rzeźby. Wśród przedwojennych realizacji mistrza znajdują się dwie wersje pomnika Mikołaja Kopernika wykonane w latach 1924–1925 na Międzynarodową Wystawę Sztuki Dekoracyjnej w Paryżu. Nie znalazłam pewnych informacji, czy monument był tam wówczas prezentowany, z pewnością jednak posąg Kopernika (gips) w Paryżu się znalazł, eksponowany na wystawie w roku 1937⁵. Figury te wykonane w gipsie i w brązie znajdują się obecnie w Muzeum Rzeźby im. Xawerego Dunikowskiego w Królikarni, Oddziale Muzeum Narodowego w Warszawie. Uczniowie prof. Xawerego Dunikowskiego byli więc związani z Krakowem, Wrocławiem i Warszawą, gdzie mistrz miał swoją prywatną pracownię⁶. Wśród nich jednym

³ M.in. prof. Ludwika Nitschowej (1889–1989), prof. Franciszka Strynkiewiczza (1893–1996), prof. Mariana Wnuka (1906–1969).

⁴ Xawery Dunikowski (1875–1964), odbył studia w Szkole Sztuk Plastycznych w Krakowie w latach 1886–1899 u Alfreda Dauna i w latach 1899–1903 u Konstantego Laszczki, w 1904 r. został profesorem rzeźby w SSP w Warszawie, powrócił do Krakowa w 1910 r. Przebywał w Londynie i we Francji. W 1922 r. objął katedrę rzeźby na ASP w Krakowie. Po sukcesach odniesionych na początku XX w., zerwał z malarskim traktowaniem rzeźby na rzecz tektoniki i syntezy oraz swoistej geometryzacji obiektu, zob. H. Kubaszewska, *Dunikowski Xawery*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, ss. 116–123. Publikację słownikową autorka uzupełnia w *Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Bd. 30, München–Leipzig 2001, ss. 256–257.

⁵ Dziękuję pani Joannie Trochale z Muzeum Rzeźby im. Xawerego Dunikowskiego w Warszawie za życzliwe uwagi oraz udostępnienie własnych materiałów.

⁶ *Xawery Dunikowski i jego uczniowie: wystawa w 100-lecie urodzin Xawerego Dunikowskiego: październik–grudzień 1975*, Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego, Oddział Muzeum Narodowego w Warszawie, 1975.

z bardziej znanych artystów był Jerzy Bandura⁷, wykładowca ASP w Krakowie od roku 1946. W 1955 r. prof. Jerzy Bandura otrzymał Nagrodę Artystyczną Miasta Krakowa za projekt pomnika Mikołaja Kopernika, który później został zrealizowany w Chorzowie w 1964 r. Granitowy posąg usytuowano w Wojewódzkim Parku Kultury i Wypoczynku, koło planetarium, gdzie tworzy architektoniczną całość z placem i budowlą, wkomponowany w naturalny pejzaż. Czterometrowej wysokości, grubo ciosana postać stoi na okrągłej platformie, z uniesioną ku niebu twarzą z kulą ziemską w rękach. Jej kształt kojarzy się z gnomonem zegara słonecznego⁸.

Ogromną popularnością cieszy się inny uczeń prof. X. Dunikowskiego – Bronisław Chromy⁹. W jego bogatym dorobku artystycznym znalazło się miejsce na zainteresowanie kosmologią, czego wyrazem są kameralne (choć nie tylko) modele konstelacji, układów gwiazdnych, pomniki Kopernika. Jedną z bardziej znanych prac jest postać Kopernika umieszczona na Obserwatorium Astronomicznym w Krakowie. Posąжки Kopernika, o specyficznej stylistyce, usytuowane w ażurowej przestrzeni, były wielokrotnie eksponowane na wystawach (m.in. w Toruniu)¹⁰. Uczniami sławnego profesora, którzy są autorami kopernikowskich pomników, są też: Stanisław Kochanek¹¹, autor Kopernika ukazanego w półpostaci, na granitowym cokole, patrzącego na słońce i osłaniającego oczy dłonią (centrum Krosna, 1973 r.), Jadwiga Janus¹², autorka popiersia dla Szpitala im. Mikołaja Kopernika w Łodzi z roku 2002 oraz Zofia Wolska¹³, ostatnia uczennica prof. X. Dunikowskiego, wykonała głowę Kopernika (brąz).

⁷ Jerzy Bandura (1915–1987), rzeźbiarz i grafik, profesor ASP w Krakowie, autor m.in. pomnika Adama Mickiewicza w Nowym Sączu (1962), współautor Pomnika Grunwaldzkiego (wraz z W. Cęckiewiczem, 1960). Uprawiał rzeźbę monumentalną o tematyce sportowej i sakralnej, medalierstwo, witraż, mozaikę, grafikę, tworzył drzeworyty i ekslibrisy. Należał do krakowskiej Grupy Dziewięciu Grafików. W 1986 r. wszedł w skład Ogólnopolskiego Komitetu Grunwaldzkiego.

⁸ Pomnik w Chorzowie został omówiony w artykule: *Pomnik Mikołaja Kopernika w Chorzowie*, Forum Akademickie. Ogólnopolski Miesięcznik Informacyjno-Publicystyczny, Lublin 1998, nr 4.

⁹ Bronisław Chromy, ur. 1925 r., rzeźbiarz, medalier, rysownik i malarz. Dyplom uzyskał w 1956 r., profesor ASP w Krakowie, członek Polskiej Akademii Umiejętności, autor autobiografii *Kamień i marzenie*, twórca wawelskiego *Smoka*, zob. J. Madeyski, *Bronisław Chromy*, Kraków 1994.

¹⁰ *Kopernikowskie fascynacje Bronisława Chromego*, Folder wystawy w Domu Eskenów w Toruniu od 23 XI 2005 r. do 22 I 2006 r.

¹¹ Stanisław Kochanek (1905–1995), polski malarz i rzeźbiarz realista. Studia artystyczne odbył w Szkole Przemysłu Artystycznego w Krakowie. Jako absolwent wystawiał w 1925 r. swoje projekty, rysunki i karykatury w Towarzystwie Sztuk Pięknych w Krakowie i ze Szkołą Przemysłu Artystycznego w Paryżu na Międzynarodowej Wystawie Sztuk Dekoracyjnych. Studiował też malarstwo, grafikę, scenografię i rzeźbę (u prof. Dunikowskiego) w latach 1926–1932. Mieszkał i tworzył w Krośnie, zob. <http://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Kochanek>, dostęp: 15.05.2013.

¹² Jadwiga Janus (ur. 1931), dyplom uzyskała w 1957 r. na ASP w Krakowie, mieszka i tworzy w Łodzi. Rzeźby tworzy w różnych materiałach: kamieniu, drewnie, ceramice, brązie i aluminium. Uprawia również malarstwo i rysunek.

¹³ Zofia Wolska, ur. 1934 r., zob. J. Madeyski, *Zofia Wolska. Rzeźba*, Warszawa 2000.

Lekcje u prof. Dunikowskiego w czasach jego pedagogicznej działalności w PWSSP we Wrocławiu brał również Leon Podsiadły¹⁴. Wpływu oddziaływania mistrza na twórczość Podsiadłego można się dopatrywać w pomniku Mikołaja Kopernika¹⁵ wyłonionym podczas konkursu we Wrocławiu w 1974 r. Posąg wykonany ze sztucznego kamienia został usytuowany nieopodal Parku Mikołaja Kopernika. Stojąca, syntetyczna statua, słabo rozczłonkowana, ze stylizowanym układem heliocentrycznym i skośnymi, wypukłymi, nieregularnymi liniami symbolizującymi mgławicę gwiazdną, zwaną przez astronomów *Rzeźbiarzem*, została przez autora wyposażona w kanciaste oblicze, zbliżone do form pryzmatycznych, których źródeł możemy szukać w polskich przykładach fowizmu¹⁶, a także w socrealistycznych rzeźbach Dunikowskiego¹⁷. Posąg Kopernika w trakcie tworzenia został uwieczniony na fotografii Joanny Drankowskiej. Grube, okrętowe cumy, służące do przesuwania palety z figurą, posłużyły do stworzenia dzieła fotograficznego *Trajektoria* oraz innych z tej serii prezentowanych później na wystawie opatrzonej katalogiem. Widać na nich kłęby lin, model pomnika w fazie powstawania oraz artystę. Na monumencie, w schemacie sfery kosmicznej, można odnaleźć ich wzór.

Przed omówieniem równie znaczącego rzeźbiarskiego środowiska warszawskiego, warto wspomnieć o pomniku Kopernika autorstwa prof. Sławomira Mieszkzi¹⁸ (1973 r.), stojącym przy IX Liceum Ogólnokształcącym w Lublinie przy ul. Struga. Szeroki, niski, dwupoziomowy postument stanowi podstawę posągu Kopernika wpatrzonego w niebo, lewą ręką złożoną na piersi trzyma zwinięte papiery. Fałdy przy zgiętej ręce sugerują zarys układu planetarnego. Figura wyższa od przeciętnego przechodnia o około sześćdziesiąt, siedemdziesiąt centymetrów włącza się w tłum współczesnych mieszkańców miasta¹⁹.

Najwybitniejszym pedagogiem i twórcą szkoły warszawskiej był prof. Tadeusz Breyer (1874–1952)²⁰. Studiował rzeźbę w Krakowie i we Florencji, w 1904 r. prze-

¹⁴ Leon Podsiadły, ur. 1932 r. we Francji, dyplom z rzeźby uzyskał w 1958 r., jego nauczycielami byli: Michałowski, Dunikowski i Czepelewski, w 1990 r. profesor nadzwyczajny, w tym samym roku objął katedrę rzeźby we Wrocławiu.

¹⁵ W 1977 r. dołączono do całości tablicę z napisem: „Wrocławianie Mikołajowi Kopernikowi 1473–1543”. Zob. C. Wąs, *Leon Podsiadły*, Wrocław 2012; <http://pl.wikipedia.org/wiki/Pomnik_Miko%C5%82aja_Kopernika_we_Wroc%C5%82awiu>, dostęp: 14.05.2013.

¹⁶ Por. rzeźba Zbigniewa Pronaszki, Pomnik Mickiewicza.

¹⁷ Por. projekt pomnika Stalina.

¹⁸ Sławomir A. Mieszko, ur. 1938, studia ukończył na Wydziale Rzeźby PWSSP w Poznaniu, dyplom uzyskał w 1963 r. w pracowni prof. Bazylego Wojtowicza. Od 1975 r. związany jest z Wydziałem Artystycznym UMCS w Lublinie, obecnie na stanowisku profesora w Zakładzie Rzeźby Monumentalnej.

¹⁹ Wysokość figury: 2,43 m. Podest o łącznej wysokości 0,3 m, dolna część o wymiarach 2 x 3,35 m, górna 1,07 x 1,75 m. Na dolnej części umieszczony napis z mosiężnych liter: „MIKOŁAJ KOPERNIK / 1473–1543”.

²⁰ Zob. H. Bartnicka-Górska, *Breyer Tadeusz*, w: *Słownik artystów polskich i w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 1, Wrocław 1971; P. Szubert, *Tadeusz Breyer*, <culture.pl, 2002-02>, dostęp: 14.05.2013.

niósł się do Warszawy, gdzie od 1910 r. aż do śmierci prowadził zajęcia w Szkole Sztuk Pięknych (od 1932 r. ASP), wywierając swoją osobowością ogromny wpływ na ukształtowanie wielu roczników studentów. Do grona uczniów Breyera, interesujących nas ze względu na posągi Kopernika, należy zaliczyć m.in. takich artystów, jak: Stanisław Horno-Popławski, Ludwika Nitschowa, Alfons Kary, Franciszek Strynkiewicz oraz Marian Wnuk. Pomniki Kopernika wykonywali również ich następcy: Gustaw Zemła, Jan Kucz, Ryszard Wojciechowski, Tadeusz Łodziana, Mieczysław Welter.

Rzeźby Tadeusza Breyera cechowała wierność naturze, silnie podkreślona statyka oraz zwartość formy. Gipsowy model pomnika Kopernika wykonany przez niego z przeznaczeniem dla Biblioteki Ambrożyńskiej w Mediolanie w 1950 r. ostatecznie znalazł swoje miejsce w nowo powstałym Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku, zaś jego brązowa replika zdobi park w Kurytybie (Brazylia), będącej największym skupiskiem Polaków w tym kraju.

W Warszawie, przed fasadą Pałacu Kultury i Nauki, stoi dzieło autorstwa prof. Ludwiki Nitschowej (1889–1989)²¹ z 1954 r., jest to monumentalny posąg Kopernika²². Inna wersja tego pomnika (gips, 1953 r.) została przekazana przez rzeźbiarkę w darze dla Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku. Obydwie rzeźby charakteryzuje zwarta statyczna bryła i lirycznie potraktowana twarz modela. Muzeum we Fromborku nabyło też od artystki gipsową głowę astronoma umiejscowioną na konsoli (1953 r.). Zbliżony do warszawskiego pomnika spod Pałacu Kultury, odlany w brązie posąg uczonego, na granitowym postumencie, znajduje się w Piotrkowie Trybunalskim (1973 r.). Gładka, lśniąca płaszczyzna podkreśla klasycyzujące tendencje oraz inspiracją figurą Kopernika wykonaną przez Thorwaldsena. Z tego samego okresu pochodzi głowa Kopernika z brązu, ustawiona na dość wysokim cokole, przed planetarium w Brukseli.

Znakomitym pedagogiem warszawskiej akademii, który wykształcił wielu wybitnych rzeźbiarzy, był prof. Franciszek Strynkiewicz²³ (1893–1996). Jest on też autorem wielu rzeźbiarskich dzieł ukazujących Mikołaja Kopernika, które pochodzą z lat pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w.. Wśród nich wyróżnia się trzymetrowej wysokości postać wykonana z poskręcanych metalowych blach, które sprawiają wrażenie spływających szat, z unie-

²¹ Zob. <http://pl.wikipedia.org/wiki/Ludwika_Nitschowa>, dostęp: 15.05.2013. Ludwika Nitschowa jest znana przede wszystkim jako autorka pomnika warszawskiej *Syreny* (1938).

²² Projekt wyłoniono w Konkursie na Pomnik Kopernika w 1955 r., I nagroda i realizacja, zob. Paweł Freus, *Ludwika Nitschowa*, <culture.pl, 10.2008>, dostęp: 15.08.2013.

²³ Franciszek Strynkiewicz po ukończeniu studiów w pracowni prof. T. Breyera kształcił się za granicą. Przez wiele lat pracował na ASP jako asystent, a od 1946 do 1963 r. jako profesor, dwukrotnie pełnił funkcję rektora tej uczelni. Zob. *Franciszek Strynkiewicz. Stulecie urodzin rzeźbiarza*, pod red. M. Lewańskiej, Warszawa 1993, s. 202, 203, 209, 210, 211.

sionymi rękami, w których trzyma wykonany z drutu system heliocentryczny (1970 r.) oraz niewielka ceramiczna głowa zatytułowana *Cały w orbitach*, nawiązująca sposobem traktowania bryły do greckiej rzeźby archaicznej, z tym że forma orbit planetarnych jest wcięta w powierzchnię twarzy (terakota złocona, 1973). Jedną z jego wcześniejszych realizacji jest posąg o charakterystycznej syntetycznej bryle z roku 1952 (gips patynowany), znajdujący się obecnie w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie; ukazuje uczonego w półpostaci, podtrzymującego na piersi dużą orbitę ziemską, jego prawa dłoń wskazuje środek układu słonecznego²⁴.

Prof. Gustaw Zemła²⁵ jest autorem wielu znanych monumentów. Zajmowała go również postać fromborskiego uczonego. W Centrum Rzeźby Polskiej w Orońsku można obejrzeć wykonaną przez niego masywną *Głowę Mikołaja Kopernika*.

Z pracowni prof. F. Strynkiewicza wywodzi się również prof. Jan Kucz²⁶. Zachowany we Fromborku model pomnika Mikołaja Kopernika²⁷ przedstawia potężną sylwetkę w pozycji siedzącej z uniesioną do góry głową i wtopionymi w jego szaty bryłami orbit i planet, zespolonymi z figurą w jedną całość.

Najwybitniejszym wychowankiem prof. Strynkiewicza był niewątpliwie Ryszard Wojciechowski²⁸. Jego fascynacja osobą Kopernika i Kosmosem była ogromna. Trudno jednak stwierdzić, czy zrodziła się przed ogłoszeniem konkursu na pomnik, czy później. Rzeźbiarska twórczość Wojciechowskiego mieści się w nurcie ekspresyjno-figuratywnym i symbolicznym, jest pełna znaków, me-

²⁴ Rzeźba pt. *Rewolucjonista myśli ludzkiej*, wys. 156 cm, została przekazana z Centralnej Składnicy Muzealnej Ministerstwa Kultury i Sztuki w Kozłówce do Olsztyna w roku 1970. Ibidem, s. 202, poz. 134.

²⁵ Kazimierz Gustaw Zemła, ur. 1931, kształcił się w pracowniach prof. F. Strynkiewicza i prof. L. Nitschowej, gdzie zrobił dyplom w 1958 r., od tegoż roku pracuje na ASP w Warszawie jako nauczyciel rzeźby, prorektor, dziekan, a od 1987 r. jako profesor zwyczajny. Zob. *Nowoczesna rzeźba polska 1955–1992*, Orońsko 1995, ss. 67–70.

²⁶ Jan Kucz, ur. 1936, po uzyskaniu dyplomu w 1961 r., prowadzi pracownię rzeźby na ASP w Warszawie. Ibidem, ss. 178–180.

²⁷ Własność Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku. Praca darowana po Konkursie na Pomnik Kopernika we Fromborku, na całość oferty konkursowej składają się obiekty gipsowe: model, model pomniejszony oraz głowa w skali 1:1.

²⁸ Ryszard Wojciechowski (1939–2003), rzeźbiarz, malarz, medalier, ceramik, rysownik, dyplom warszawskiej ASP uzyskał w 1964 r., obok rzeźby robiąc równolegle specjalizację na Wydziale Malarstwa w pracowni Technologii i Technik Malarstwa Monumentalnego w Architekturze prowadzonej przez prof. Witolda Millera. Z uczelnią związany był pracą dydaktyczną od roku 1966 jako asystent prof. Millera, a potem jego następcą do czasu wyjazdu z Polski w 1987 r. Początkowo zatrzymał się we Włoszech, skąd wyjechał wraz z rodziną do Kanady i na początku lat dziewięćdziesiątych osiedlił się w Vancouver, w Kolumbii Brytyjskiej, gdzie pozostawił bogaty dorobek artystyczny. *Nowoczesna rzeźba polska 1955–1992*, ss. 123–125. Artysta w pewien sposób identyfikował się z astronomem, a nawet podobnie jak on czesał. Drobny, szczupły, ascetyczny, o dużych dłoniach z bardzo długimi palcami, znany był jako człowiek o wielkiej wrażliwości i szlachetnym sercu. Zob. K. Chrudzimska-Uhera, *Pochwała życia. O kilku rzeźbach Ryszarda Wojciechowskiego*, w: *Homo Creator et Receptor Artium*, pod red. M. Wrześniak, Warszawa 2010, ss. 351–361; <<http://www.ryszardwojciechowski.com/>>, dostęp: 15.05.2013.

tafory. Człowiek Wojciechowskiego był makrokosmosem, Wielką Naturą, pięknem skomplikowanym, w którym odnajduje swoje odbicie złoto słońca, miłość i narodziny, taki też był jego Kopernik. Zainteresowanie postacią skromnego fromborskiego kanonika i genialnego uczonego przybiera tu najrozmaitsze formy. Wychodząc od kształtów naturalnych przetwarzał bryłę, deformował²⁹, potęgował jej ekspresję. Charakterystyczną rolę pełnią tu symbole ciał niebieskich i wyobrażenia nieboskłonu. Bogaty dorobek medalierski ukazuje dużą swobodę i bogactwo artystycznej wypowiedzi. Swoje projekty rysowane na niewielkich karteczkach wlepił do notatnika, który uzupełnił kolekcję jego medali i rzeźb w zbiorach muzeum we Fromborku³⁰. Dopiero ten szkicownik uzmysławia nam, jak wiele było pomysłów na wykonanie pomnika Kopernika, a także medali i monet z jego wizerunkiem. Przeglądając szkicownik, widzimy zróżnicowane wykorzystanie form, od ażurowych lub z lekka zdeformowanych, aż do potężnych brył. Gest, zazwyczaj dynamiczny, przy postaciach Kopernika jest wyciszony, statyczny. Często postać połączona jest z przedmiotem, który ma przekazywać treści metaforyczne. Autor dąży do uzyskania atmosfery tajemnicy Wszechświata i natury ludzkiej. Ciągłość trwania mają uświadomić odnośniki do Czasu – fragmenty zegara, wskazówek, pas zodiakalny, podobnie jak powtarzająca się w innych pracach tematyka narodzin. Na materii obiektu wyciśnięte są astralne znaki, które sugerują treści symboliczne: metafizykę ludzkiego przetrwania, prawdę życia i jego przemijania. Oprócz znamienitego szkicownika fromborskie muzeum posiada niewielki model rzeźby pomnikowej, niestety, bardzo zniszczony z powodu kruchości materiału, z jakiego został wykonany, oraz głowę do tego pomnika w skali 1:1. Jedynie na zachowanym w kserokopii zdjęciu można obejrzeć ten ciekawy zamysł rzeźbiarza. Kopernik jest tu usytuowany w pozycji siedzącej, obok dysku z orbitami i znakami zodiaku, w scenografii wszechświata. Jedną ręką wskazuje punkt centralny systemu planetarnego, w drugiej trzyma cyrkiel, wewnątrz którego znajduje się słońce, niewątpliwie w celu zmiany jego miejsca we wszechświecie. Podobny „scenograficzny”, chociaż nieco zubożony w porównaniu z Wojciechowskim, pomysł miał rzeźbiarz węgierski Jenő Kerényi, umieszczając sylwetkę zamysłonego uczonego w postawie stojącej pod baldachimem z gwiazd³¹.

²⁹ Deformacja – określenie to stało się wartością w sztuce nowoczesnej, obejmując całość sztuki, a nie pojedyncze jej kierunki.

³⁰ Szkicownik Ryszarda Wojciechowskiego jest zabytkiem wyjątkowym. Rysunek jest szczególnym sposobem wypowiedzi, polem, na którym powstają i sprawdzają się znaki oraz pomysły i zamierzenia artystyczne. Często jest to miejsce bezinteresownej potrzeby autoekspresji. Ułatwia formułowanie problemu intelektualnego i emocjonalnego. Rysunek zawsze ujawniał indywidualność artysty, rodzaj wrażliwości i dyspozycje psychiczne. Muzeum nabyło szkicownik przed wyjazdem artysty na Zachód.

³¹ Jenő Kerényi, Węgry, *Mikołaj Kopernik*, odlew brązowy, patynowany, 1973, wys. 92 cm, własność Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku.

Omawiając wychowanków pracowni prof. F. Strynkiewicza zainteresowanych tematem „Kopernik”, przypomnijmy wybitną polską medalierkę Ewę Olszewską-Borys³², która rzeźbiła Kopernika w plaketach, medalach i monetach, stosując charakterystyczne dla niej cięcia wydobywające kształt światłem i cieniem. Znaczny zbiór wizerunków Kopernika i dzieł inspirowanych astronomią stanowi również specyficzny pomnik, szczególnie popularny w wersji cyfrowej.

Odrębnym charakterem wyróżniają się prace Alfonsa Karnego³³, z reguły masywne, podkreślające charakter użytego materiału. Taki też jest pomnik Kopernika – granitowa głowa – znajdująca się w siedzibie ONZ w Nowym Jorku.

Za granicą, oprócz wspomnianych już dzieł autorstwa wybitnych artystów polskich, osobę Kopernika przypominają monumenty prof. Tadeusza Łodziana i Mieczysława Weltera.

Wykonany w piaskowcu sześciometrowej wysokości pomnik Kopernika dłuta prof. Tadeusza Łodziana³⁴ wzniesiony został w Bogocie, stolicy Kolumbii, w roku 1974. Realizacja kolumbijska powstała we współpracy z Waławem Mazurkiem i jest przykładem integralnego zespolenia popiersia z cokołem, dającego wrażenie obelisku. Podobnie pozytywny przykład takiego zespolenia widzimy na pomniku dłuta Henryka Rasmusa³⁵ w Grudziądzu. Monument został ustawiony w roku 1972 dla uczczenia obecności Kopernika na sejmiku generalnym, gdzie wygłosił swoją rozprawę *De aestimatione monetarum*. Mieczysław Welter³⁶ jest znany przede wszystkim jako twórca pomnika we Fromborku³⁷,

³² Ewa Olszewska-Borys, dyplom uzyskała w 1966 r., od 1968 r. jest członkiem FIDEM (Federation Internationale de la Medaille), od 1987 r. przez kilka kadencji była wiceprezesem tej najważniejszej międzynarodowej federacji medalierskiej. Zob. E. Topolnicka-Niemcewicz, *Astronomische und kopernikanische Thematik im künstlerischen Schaffen von Ewa Olszewska-Borys*, Folia Fromborensia, 1992, I, ss. 72–79; <http://olszewska-borys.artmedal.net/>.

³³ Alfons Karny (1901–2003), wybitny artysta, portrecista, który uzyskał wiele zaszczytnych nagród; <<http://www.muzeum.bialystok.pl/s,alfons-karny,118.html>>, dostęp: 15.08.2013.

³⁴ Tadeusz Łodziana (1920–2011), wychowanek prof. Mariana Wnuka, profesor ASP w Warszawie, autor licznych dzieł monumentalnych o syntetycznej formie (Łódź, Warszawa, Berlin i inne). Zob. *Nowoczesna rzeźba polska 1955–1992*, ss. 83–86. Artykuł dotyczący pomnika w Bogocie zob. <<http://www.forumakad.pl/archiwum/98/7-8/artykuly/31-pomniki.htm>>, dostęp: 15.08.2013.

³⁵ Henryk Rasmus (1935–1991), wychowanek prof. Alfreda Wiśniewskiego na PWSSP w Gdańsku. Pomnik Kopernika jest sześciometrowej wysokości, głowa została odlana z brązu, postument-figurę wykonano z granitu. Na pomniku napis: „Mikołajowi Kopernikowi Grudziądzanie 1972”; <<http://www.forumakad.pl/archiwum/99/1/artykuly/33-pomniki.htm>>, dostęp: 15.08.2013.

³⁶ Mieczysław Welter, ur. 1928, dyplom ASP w Warszawie uzyskał w 1956 r., wychowanek prof. Mariana Wnuka. Znany twórca rzeźby monumentalnej, portretowej i kameralnej utrzymanej w kręgu sztuki przedstawieniowej. Zwłaszcza wypowiadając się jako portrecista, Welter osiągnął duże uznanie. W swoich realizacjach monumentalnych tworzy proporcje według własnej manieri – zmniejszona głowa na potężnym korpusie. Zob. *Nowoczesna rzeźba polska 1955–1992*, ss. 57–59. M. Welter brał udział w konkursie na pomnik fromborski, nadsyłając kilka prac i uzyskując miejsca I i II oraz wyróżnienie.

³⁷ Pomnik we Fromborku mierzy 9 m wysokości (brązowa figura – 6 m, kamienny cokół – 3 m). Jego odsłonięcie 15 VII było jednym z najważniejszych punktów obchodów kopernikowskich w roku 1973.

którego pomniejszoną do wysokości czterech metrów replikę, staraniem Polonii, ustawiono w Mexico City w tydzień po odsłonięciu pomnika fromborskiego³⁸. Kompozycja pomnika we Fromborku, obejmująca postać, głąz z napisem³⁹ oraz teren, na którym miał być ustawiony, została przez artystę starannie przemyślana. Potężna figura budzi respekt, ustawiona jest na tle gotyckiej warowni ze strzelistymi wieżyczkami katedry w głębi. Postać stoi pośrodku kolistej kompozycji, gdzie półkoliste kręgi stopni przed pomnikiem wiążą się w całość z amfiteatralnymi siedziskami poza nim, usytuowanymi coraz wyżej w miarę wznoszenia terenu, wywołując skojarzenia z orbitami, po których poruszają się planety. Bryła figury jest statyczna, uczony stoi z dłonią ułożoną na sercu z konwalią między palcami, charakterystyczne pukle po bokach głowy nie pozostawiają wątpliwości co do osoby. Faktura chropowata, miejscami gładka, wyrównana energicznie szpachlą. Granitowy postument składa się z czterech nieregularnie ustawionych kamieni, żłobionych poziomymi liniami o zróżnicowanej grubości, niczym zapisane karty księgi. Pomnik z czasem zintegrował się z panoramą miasta do tego stopnia, że nikt już sobie nie wyobraża miasteczka bez tego monumentalnego posągu.

Natomiast pomnik w nowej formie, odsłonięty również w roku jubileuszowym, całkowicie zrywający z dotychczasowym tradycyjnym przedstawieniem, znajduje się w Bydgoszczy i nosi tytuł *Wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię*. Jego autorką jest Maria Chudoba-Wiśniewska⁴⁰. Ustawiony pośrodku kompozycji z kwiatowych kręgów, z planetami – wazonami, wiotki kształt rozpięty w przestrzeni, zbudowany jest z wiązek metalowych prętów, tworzących niebanalną, ażurową postać składającą się ze ścięgien i włókien, z uniesionymi rozłożonymi rękami. Jak bardzo wrósł w bydgoski krajobraz, świadczy fakt przeprowadzenia pełnej konserwacji zardzewiałych po latach metalowych elementów na życzenie mieszkańców miasta i starań dołożonych przez miejskich ogrodników⁴¹.

Niebanalny jest również Kopernik wykonany w wielickiej kopalni soli, upamiętniający fakt zwiedzania tego miejsca przez młodego Kopernika w roku 1493 w towarzystwie Bernarda Wapowskiego, późniejszego autora pierwszej mapy Polski. Okrągła komora, w której został umieszczony, pochodzi z XVII w., zaś rzeźba w soli dłuta Władysława Hapka została wykonana w 1973 r. Figura mierzy cztery i pół metra, przedstawia astronoma w dynamicznej pozie z kulą i księgą⁴².

³⁸ Meksyk, Park Chapultepec, 1973.

³⁹ Napis na głazie: „MIKOŁAJOWI KOPERNIKOWI | SPOŁECZEŃSTWO WARMII I MAZUR”.

⁴⁰ Maria Chudoba-Wiśniewska (1917–2000), absolwentka PWSSP w Poznaniu w 1954 r.

⁴¹ Pomnik powstał podczas I Ogólnopolskiego Bydgoskiego Pleneru Rzeźbiarzy w 1973 r. Zob. <<http://tmmb.pl/bydgoszcz/Pomnik%20Kopernika.pdf>>, dostęp: 15.05.2013.

⁴² Zob. <<http://www.forumakad.pl/archiwum/99/6/artykuly/18-pomniki.htm>>, dostęp: 15.05.2013.

Kopernika rzeźbili również artyści olsztyńscy. Bolesław Marschal⁴³ wykonał kilka popiersi uczonego (Lidzbark Warmiński, Mrągowo, Iława⁴⁴, Filadelfia). We fromborskiej bazylice archikatedralnej w roku 1973 ustawiono pomnik dłuta Huberta Maciejczyka⁴⁵. Konkurs na epitafium Kopernika ufundowane z okazji pogrzebu było okazją do zaprezentowania kilku niebanalnych rozwiązań. Jacek Filc Nowakowski otrzymał wyróżnienie i nagrodę pieniężną za projekt epitafium Kopernika od warmińskiej kapituły katedralnej⁴⁶. Ostatecznie epitafium wykonała firma Projekt. Polsko-Belgijska Pracownia Architektury w Warszawie⁴⁷, jego autorami są Adam Wagner i Dariusz Bodzioch (2010 r.). W romantycznym duchu powstała nagroda Senatu Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie dla osób szczególnie zasłużonych dla nauki – statuetka Kopernika według projektu Izzydora Borysa, pedagoga tamtejszej uczelni⁴⁸.

Bogactwo gipsowych modeli pomników Kopernika w Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku wiąże się ze zorganizowaniem Ogólnopolskiego Konkursu na Pomnik Kopernika we Fromborku, dającym szansę wypowiedzenia się w tej materii polskim artystom⁴⁹. Konkurs na pomnik był ogromnym przedsięwzięciem, w którym uczestniczyło ponad 30 rzeźbiarzy. Zwyciężył projekt Mieczysława Weltera. Do Muzeum we Fromborku przywieziono ponad 80 gipsów, które następnie prezentowano na wystawie. Na jeden projekt składały się trzy modele: całości, postaci i głowy naturalnej wielkości. Wielu artystów nie odebrało swoich prac, a że koperty z nazwiskami zniszczono, znaczna część tych anonimowych dzieł rozeszła się po szkołach, urzędach, domach kultury i aptekach.

⁴³ Bolesław Marschal, ur. 1938, studiował na WSSP w Gdańsku w pracowni prof. S. Horno-Popławskiego i prof. Adama Smolany. Mieszkał w Olsztynie i w Reszlu. Zob. <http://www.zamek-reszel.com/marschall_pl.htm>, dostęp: 15.08.2013.

⁴⁴ Iława, odsłonięcie pomnika 7 VI 1969 r. z okazji nadania szkole imienia Mikołaja Kopernika, autorzy: Bolesław Marschal i Edward Jurewicz.

⁴⁵ Hubert Maciejczyk (1940–1991), uczeń prof. Antoniego Kenara, studiował na ASP Warszawa (1966). Od roku 1966 do końca życia mieszkał w Olsztynie. Zob. <http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Hubert_Maciejczyk>, dostęp: 15.05.2013. Pomnik w katedrze wykonał Zakład Kamieniarsko-Nagrobkowy Zygryfda Sowińskiego, zob. A. Kopiczko, *Dzieje warmińskiej kapituły katedralnej*, t. 2: od 1821 roku, Olsztyn 2010, s. 124.

⁴⁶ Zob. <<http://fakty.wwl.pl/reklama/209-Zabkowanin-wielce-wyrozniony.html>>, dostęp: 15.05.2013.

⁴⁷ Zob. <<http://www.projekt.waw.pl/>>, dostęp: 15.08.2013.

⁴⁸ Izydor Borys, ur. 1965 r., studiował na PWSSP w Poznaniu (1991), zob. http://pl.wikipedia.org/wiki/Izydor_Borys; <<http://www.uwm.edu.pl/egu/news/7/czytaj/1115/nicolaus-wyiloniony.html>>, dostęp: 15.08.2013.

⁴⁹ Konkurs na Pomnik Mikołaja Kopernika we Fromborku, pod przewodnictwem Waltera Późnego (PWRN Olsztyn) oraz prof. Stanisława Horno-Popławskiego i prof. Adama Smolany rozstrzygnięto 29 VI 1971 r. Przyznano następujące nagrody i wyróżnienia: I nagroda – Mieczysław Welter z Warszawy (Zawoja), II nagroda – Bronisław Chromy z Krakowa i Wincenty Kućma z Krakowa (567325), III nagroda – Józef Marek i Wojciech Kosiński z Krakowa (MK-2), Józef i Pelagia Kopczyńscy i Włodzimierz Wojciechowski (Galaktyka), Mieczysław Welter z Warszawy (MDCX), pięć wyróżnień otrzymali: Kazimierz Jęczmyk z Krakowa (280963), Mieczysław Welter z Warszawy (281930), Ryszard Wojciechowski z Warszawy (Konstelacje), Jan Kucz z Warszawy (Panna), Irena Molin-Sowa z Warszawy (182963).

Muzeum wzbogaciło swój stan posiadania o zbiór gipsów, wśród których znalazły się projekty Ryszarda Wojciechowskiego, Kazimierza Jęczmyka⁵⁰, Jana Kucza, Ireny Molin-Sowy⁵¹, Leona Machowskiego⁵², Józefa Marka⁵³ i arch. Wojciecha Kosińskiego, Józefa i Pelagii Kopczyńskich⁵⁴ i arch. Wł. Wojciechowskiego, Bronisława Chromego i arch. Jerzego Pilitowskiego, Anny Krzymańskiej⁵⁵.

Pomniki upamiętniające Kopernika przybierały też inne formy, najczęściej nawiązujące do wyobrażeń Kosmosu lub schematów systemu heliocentrycznego. Bardzo często są to abstrakcyjne formy ażurowe, mocno zbudowane, wywodzące się z kół o formach koncentrycznych lub przecinających się i przenikających, czerpiące inspirację z rzeźby angielskiej, a także szwajcarskiej, co było widoczne na wystawie zorganizowanej przez CBWA „Zachęta” w 1973 r.⁵⁶

Topolnicka – Niemcewicz, *Kopernikus in der polnischen Bildhauerkunst der Gegenwart*

Zusammenfassung

Nikolaus Kopernikus wurde und wird in der Bildhauerkunst gern bekränzt dargestellt, sowohl in den beiden vergangenen Jahrhunderten als auch in der Gegenwart. Die Begehung der Jubiläumsfeierlichkeiten anlässlich seines 400. und 500. Geburtstages haben dazu beigetragen, ebenso das Patronat des berühmten Astronomen über Institutionen, insbesondere Schulen. Außer kleineren Denkmälern und Plastiken entstand eine imponierende Anzahl von Medaillen und Münzen mit dem Bildnis dieses Gelehrten. Die meisten dieser Werke sind das Resultat von Wettbewerben. Ein beträchtlicher Teil der Gipsmodelle von Denkmälern sowie eine ansehnliche Medaillensammlung befindet sich in den Beständen des Nikolaus-Kopernikus-Museums in Frombork (Frauenburg). Urheber der Kopernikus-Plastiken waren die berühmtesten polnischen Künstler: Xawery Dunikowski, Tadeusz Breyer, Franciszek Strynkiewicz, Ludwika Nitschowa, Alfons Karny, Ryszard Wojciechowski, Jerzy Bandura, Bronisław Chromy, Leon Podsiadły, Tadeusz Łodziana, Mieczysław Welter, Ewa Olszewska-Borys. Nikolaus-Kopernikus-Figuren zieren viele Städte in der Welt, manche davon sind Werke der genannten Künstler. Kopernikus-Denkmäler nahmen manchmal auch andere Formen an und nahmen Bezug

⁵⁰ Kazimierz Jęczmyk, ur. 1939 r., studiował na ASP w Krakowie (1964).

⁵¹ Irena Molin-Sowa, ur. 1926 r., studiowała na PWSSP we Wrocławiu (1952). Mieszkała i tworzyła w Warszawie.

⁵² Leon Machowski (1916–1988), nauka i studia: Państwowa Szkoła Przemysłu Drzewnego w Zakopanem, Miejska Szkoła Sztuk Zdobniczych i Malarstwa w Warszawie, ASP w Krakowie i ASP w Warszawie (1949). Tworzył i mieszkał w Warszawie. Oprócz modelu znajdującego się obecnie we Fromborku, zaprojektował też posąg Kopernika – postać trzymająca w dłoniach schemat układu heliocentrycznego (1970). <http://pl.wikipedia.org/wiki/Leon_Machowski>, dostęp: 15.08.2013.

⁵³ Józef Marek, ur. 1922 r., studiował na ASP w Krakowie (1952), profesor tej uczelni; jego prace wyróżniają się specyficzną stylistyką nawiązującą do sztuki afrykańskiej.

⁵⁴ Józef Kopczyński, ur. 1930 r., studiował na PWSSP w Poznaniu (1956), od 1995 r. prof. zw. ASP w Poznaniu. Od 1964 r. żonaty z Pelagią Kopczyńską, rzeźbiarką, z którą współpracował przy projektach niektórych dzieł. Zob. <http://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zef_Kopczy%C5%84ski> dostęp: 15.05.2013.

⁵⁵ Anna Krzymańska, ur. 1932 r., studiowała na PWSSP w Poznaniu (1956), autorka wielu rzeźb parkowych, nagradzana w Polsce i we Włoszech. Zob. <http://www.giotto.art.pl/galeria/41_annakrymanska.html>, dostęp: 15.05.2013.

⁵⁶ *Szwajcarscy malarze i rzeźbiarze*, wrzesień 1973. Por. np. brązy André Ramseyera: *Magia* (1969), *Wega* (1971) z pracą Ireny Molin-Sowy *Sfery*, brąz, granit (1974), Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku.

auf Vorstellungen vom Kosmos oder auf Schemata des heliozentrischen Systems. Ein neues Phänomen besteht darin, das Monument als Quelle der Erholung (z.B. eine Sitzbank mit Kopernikus) oder zu Reklamezwecken zu verwenden, was dazu führt, dass das Denkmal sein Sacrum verliert.

Übersetzt von Christiane Schultheiss

Topolnicka-Niemcewicz, *Copernicus and Polish contemporary sculpture*

Summary

Nicolaus Copernicus was and is the culmination willingly figure in sculpture, both in the last two centuries, as well as today. Contributed to this celebration of anniversaries 400th and the 500th anniversary of the birth of the famous astronomer, as well as the patronage of the institutions, especially the schools. In addition to the monuments and sculptures of an intimate, they established an impressive number of medals and coins with the image of the scientist. Most of the works is the result of competitions. A large part of plaster models of monuments and large collection of medals is in the collections of the Museum of Nicolaus Copernicus in Frombork. The authors of the sculptures Copernicus were the most famous Polish artists: Xawery Dunikowski, Tadeusz Breyer, Francis Strynkiewicz, Louis Nitschowa, Alfons Karny, Ryszard Wojciechowski, Jerzy Bandura, Bronislaw Chromy, Leon Podsiadły, Tadeusz Lodziana, Mieczyslaw Welter, Ewa Olszewska-Borys. Nicolaus Copernicus figures adorn many cities in the world, some of them are works of these artists. Monuments commemorating Copernicus took on sometimes other forms, referring to the representations of the cosmos or schemes heliocentric system. A new phenomenon is to treat the monument as a source of relaxation (eg. A bench with Copernicus) or advertising, which leads to perdition sacred monument.

Translated by Jerzy Kielbik